

নভেম্বৰ মাহৰ পৰা ছবছৰৰ কাৰণে দীঘলীয়া বিদায় লৈ বিলাতলৈ যাবলৈ আয়োজন কৰিলে।

সেই বছৰতে চাৰি পৃষ্ঠা কাগজত তেওঁৰ গোটেই সংকলটোৰ সংক্ষিপ্ত বিবৰণ দি এখনি জ্ঞানী ছপাই বন্ধু-বান্ধব আৰু পণ্ডিত-মণ্ডলীৰ মাজত বিলাই দিলে, আৰু যিসকলে প্ৰস্তাবিত বৃহৎ ব্যাকৰণৰ অগ্ৰিম গ্ৰাহক হ'ব খোজে এই ছলতে তেওঁলোকৰ নাম সংগ্ৰহ কৰে।

মিঃ বকরাই তেওঁৰ চাৰি পৃষ্ঠা ব্যাপী জ্ঞানীত প্ৰকাশ কৰে :—

বাৰ খণ্ডত সংস্কৃত ভাষাৰ ব্যাকৰণ প্ৰকাশ কৰিবলৈ আয়োজন কৰা হৈছে। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে ব্যাকৰণৰ নিয়মাবলী যথাসম্ভৱ সবল কৰা, সেইবোৰৰ ঐতিহাসিক পৰিবৰ্তন আদি পৰীক্ষা আৰু আলোচনা কৰা, বৰ্তমান আৰু প্ৰাচীন সাহিত্যৰ পৰা তাৰ সম্পূৰ্ণ উদাহৰণ দিয়া, আৰু চাৰিওখনি বেদৰ এটি সম্পূৰ্ণ টীকা আৰু ব্যাখ্যা প্ৰদান কৰা। এই গ্ৰন্থমালা তলত লিখাৰ দৰে বিভক্ত হ'ব।—

১ম আৰু ২য় খণ্ড।—এই প্ৰথম দুই খণ্ড পাতনি স্বৰূপ হ'ব। ইয়াৰ প্ৰত্যেক খণ্ডে এহেজাৰ পিঠি হ'ব। অষ্টাধ্যায়ী, বাৰ্তিক, উন দি, ফিট, লিঙ্গানুশাসন সূত্ৰৰ মূলসহ অনুবাদ আৰু সম্যক আলোচনা থাকিব। তাৰ লগে-লগে শিক্ষা আৰু বৈদিক প্ৰতিশাখাৰ পৰাও টোকা থাকিব। বেদৰ টীকাকৰসকলৰ টীকাৰ পৰা টোকা দিয়া হ'ব। পাণিনিৰ সম্বন্ধে সম্যক আলোচনা থাকিব। পাতঞ্জলি, বামন আৰু ভট্ট স্বীকৃতবো প্ৰাচীন বৈয়াকৰনিকসকলৰ মৈতে আৰু প্ৰয়োজন বুদ্ধি আধুনিকসকলৰ মৈতে তুলনা হ'ব।

৩য় খণ্ড।—তৃতীয় খণ্ডৰ বিষয় হ'ব বৰ্ণ আৰু তাৰ পৰিবৰ্তন। নানান সংগ্ৰহকে পাতনি কৰি ইয়াত অম্বৰ, হেমচন্দ্ৰ, যেদিনী, বিশ্ব, ত্ৰিকণ্ঠকাৰ, হাবাবলী, অনেকাৰ্থ, হজামুখ আৰু অব্যয়কোষৰ বিস্তৃত আলোচনা থাকিব। ইয়াৰ কলেবৰ প্ৰায় এহেজাৰ পিঠি হ'ব।

৪র্থ—৫ম—৬ষ্ঠ খণ্ড ।—এই তিনিখণ্ডত ধাতু, মৌলিক আক.
ব্যুৎপন্ন শব্দৰ আলোচনা থাকিব। প্রত্যেক খণ্ড প্রায় এহেজ্জাব
পিঠি হব।

৭ম খণ্ড ।—ইয়াৰ বিষয় হব ক্ৰিয়া ॥ ইয়াৰ আকাৰ প্রায় এহেজ্জাব
পিঠি হব। ইয়াত বৰ্ণমালাৰূপে ধাতুবিলাক থাকিব। পাণিনিৰ
ধাতুপাঠ, সটিক নিৰ্ঘণ্টু আৰু কবিকল্পদ্রুমৰ মতে ঐতিহাসিক প্ৰণালীত
ধাতুবোৰৰ আলোচনা থাকিব।

৮ম খণ্ড ।—অষ্টম খণ্ড এহেজ্জাব পিঠিৰ হব। ইয়াত সমাস, শব্দৰূপ,
আৰু বাক্যবিজ্ঞান নামে তিনি ভাগ থাকিব।

৯ম খণ্ড ।—ইয়াৰ কলেবৰ প্রায় পাঁচ-শ পিঠি হব। ইয়াৰ বিষয়
হব স্বৰ-প্ৰকৰণ।

১০ম খণ্ড ।—ই পাঁচ-শ পিঠিয়া হব। ইয়াৰ বিষয় হব ছন্দ।
ইয়াৰ ভূমিকা স্বৰূপে পিঙ্গলসহজৰ অনুবাদ আৰু আলোচনা থাকিব, আৰু
তাৰ সৈতে বৈদিক ছন্দৰ বিষয়ে শৌনকৰ মতৰ সমালোচনাও থাকিব।
নাৰায়ণভট্টৰ বৃহৎশ্লোকবৰ টীকাও ইয়াত সংলগ্ন থাকিব।

১১শ খণ্ড ।—ইয়াৰ আকাৰ পাঁচ-শ পিঠি হব। ইয়াত ব্যাখ্যা
আদি থাকিব। ই দুই ভাগত প্ৰকাশিত হব—প্ৰথম ভাগ প্ৰথম খণ্ডৰ
লগত আৰু দ্বিতীয় ভাগ শেষ খণ্ডৰ লগত।

১২শ খণ্ড ।—এই খণ্ডত সমুদায় গ্ৰন্থাৱলীৰ নিৰ্ঘণ্ট বা সৃষ্টিপত্ৰ
থাকিব। ইয়াৰ আকাৰ দুই হাজাৰ পিঠি হব।

এই এবাৰ-বাৰ হাজাৰ পিঠিৰ বিৰাটু গ্ৰন্থাৱলী বচনাৰ আয়োজন শুনি
জগতৰ পণ্ডিত সমাজ স্তম্ভিত হল। আচাৰ্য্য ভট্ট মোক্ষমূলাৰে এই
প্ৰস্তাবৰ কথা শুনি বিস্মিত হৈ যিঃ বৰুৱালৈ চিঠি লিখিলে,—“মই স্বীকাৰ
কৰোঁ। আপোনাৰ এই বৃহৎ সংস্কৃত ব্যাকৰণৰ আয়োজন দেখি মই
বাস্তবিকৈ বিস্ময় মানিছোঁ। এই বিৰাটু আয়োজন যদি আপুনি আংশিক-

ৰূপেও কাৰ্য্যত পৰিণত কবিৰ পাবে তেস্তে সি বৰ মহৎ কাম হব। ই এটা প্ৰকাণ্ড অশ্লীল, ইয়াক সম্পূৰ্ণ কবিত্বলৈ এটি দীঘলীয়া জীৱন, দীঘলীয়া ধনৰ মোনা, আৰু দীঘলীয়া ধৈৰ্য্যৰ প্ৰয়োজন।”

এই দীঘলীয়া ধৈৰ্য্য মিঃ বৰুৱাৰ আছিল। নিজৰ সুখ-স্বচ্ছন্দতা জলাঞ্জলি দি মিঃ বৰুৱাই এটি দীঘলীয়া মোনাও সাজি লৈছিল। কিন্তু কালৰ লীলা তেওঁ দীঘলীয়া জীৱনৰ অধিকাৰী হব নোৱাৰিলে। এই দৰে ফঁহিয়াই বাৰ হাজাৰ পিঠিত সংস্কৃত ভাষাৰ সকলো আছোপাস্ত লিখিবৰ কাৰণে সংস্কৃত ভাষাৰ ব্যাকৰণহে সম্ভৱ আছিল; আৰু সেই দৰে তাৰ সম্যক আলোচনা কৰি বিশ্বকোষ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিবলৈ মিঃ বৰুৱাৰ প্ৰতিভাহে উপযুক্ত আছিল।

মিঃ বৰুৱাই এটি অভিনব প্ৰণালীৰে এই গ্ৰন্থাৱলীৰ দাম নিৰ্দ্ধাৰিত কৰে। যিমান পিঠিৰ গ্ৰন্থ প্ৰকাশ হওক, অগ্ৰিম গ্ৰাহকসকলে এম পিঠিত এটকা বাৰ আনা হিচাবে পাব। অৱশ্যে অশ্লীল কাৰণে দাম সুলীয়া নিৰ্দ্ধাৰিত হৈছিল।

মিঃ বৰুৱাই ঠিবাং কৰি জাননীত প্ৰকাশ কৰে যে এই ব্যাকৰণ গ্ৰন্থাৱলীৰ দশম খণ্ড অৰ্থাৎ ছন্দৰ গ্ৰন্থখনি সৰ্ব্বপ্ৰথম ওলাব।

संस्कृत भाषायां बृहत् व्याकरण । दशम खण्ड, छन्दः ।

A COMPREHENSIVE GRAMMAR OF THE
SANSKRIT LANGUAGE: VOLUME X, PROSODY.

With a prefatory translation and examination of Pingala
Sutras, and the prosodical parts of the Shaunaka Rik
Pratishakhya, and supplementary edition of Agneya-
chandas-sara and Kedara Bhatta's Vrita-ratnakara, with
Narayana Bhatta's commentary, containing a succinct
account of Prakrita Prosody and full discussion of
Metrical problems. 1882.

आनन्दवाम बकराई प्रस्तावित बृहत् संस्कृत व्याकरण ग्रन्थालया दशम
खण्ड १८८२ चनव अक्टोबरा मासत मणिवाम बकरा पवा छपा हे ठलाय ।
हातत सकलो उपादान मज्जुत धकात मिः बकराई निखव व्याकरण ग्रन्थ-
शालाया तितवत छन्दः शास्त्राव विषये एहे खण्डके सर्वप्रथमे प्रकाश कवे ।
दशम खण्ड ग्रन्थ प्रथमे ंगलोरात मासुहे सुञ्चित हेछिन, किन्तु बकराव
धावणा आछिन सेहे ग्रन्थालाया सकलो ग्रन्थ कालत उणिगाव पाविब, वाव
खण्ड प्रकाश हे ठलाये सकलो कथा वञ्जिता थाव । दुर्जागावमतः,
मिः बकराई माथेन दशम आरु तृतीय खण्डकेहे प्रकाश करि थे थाव
पाविले ।

दशम खण्डव विषय हेछे छन्द । एहे ग्रन्थत इंबाञ्जी भाषाये सर्वविध
संस्कृत छन्दव विववण आरु उदाहवण दिमा हेछे । इंबाञ्जी पाठकसकलव
कावणे संस्कृत छन्दव विषये ज्ञान लडिबडैले इमातके आरु मुल्यावान
ग्रन्थ नाहे ।

आनन्दवाम बकराई सकलो छन्दः शास्त्राव पवा कथा छुकिमाई ताव

সাবাংশ লৈ এই গ্রন্থ লিখিছিল। মূল গ্রন্থৰ লগত যাতে পাঠকসকলৰ পোনপতীয়া চিনাকী হয় তাৰ কাৰণে এই গ্রন্থৰে লৈতে ছন্দঃ প্ৰকৰণৰ বিষয়ে প্ৰাচীন গ্রন্থকাৰৰ গ্রন্থাদিও সন্নিবিষ্ট কৰি দিছিল। পৃথিব পাতনিত পিঙ্গল সূত্ৰ আৰু শৌনকৰ ঋক্‌প্ৰতিশাখ্যৰ ছন্দঃ ভাগৰ অনুবাদ আৰু সমালোচনা দিয়া হৈছে; আৰু কিতাপৰ অন্তত আয়েম ছন্দঃসাৰ, কেদাৰ ভট্টৰ বৃহৎসাকৰ, আৰু প্ৰাকৃত ছন্দৰ বিষয়ে বিবৰণ থকা নাৰায়ণ ভট্টৰ টীকাও সন্নিবেশিত হৈছে। মিং বকৰাৰ এই কিতাপখনিত সংস্কৃত ছন্দৰ আত্মোপাস্ত আলোচনা আছে। অগমীয়াৰ সংস্কৃত চৰ্চ্চাৰ গৌৰৱৰ মণি স্বৰ্গীয় মহামহোপাধ্যায় স্বীৰেশ্বৰ ভট্টাচাৰ্য্য কবিবন্ধ ডাঙ্গৰীয়াৰ “বৃহৎ-মঞ্জৰী”ৰ বাহিৰে কোনো গ্ৰন্থত সকলো সংস্কৃত ছন্দৰ এনে বিবৰণ, উদাহৰণ আৰু আলোচনা নাই।

মিং বকৰাৰ মতে ছন্দঃপ্ৰকৰণ সংস্কৃত ব্যাকৰণৰ এটি অতি সৰল আৰু লাগতিয়াল বিভাগ। সংস্কৃত পঢ়াৰ ভাল অভ্যাস নেধাকিলে কোন অংশ পঢ়া আৰু কোন অংশ গঢ়া আৰু ক’ত ছন্দঃ বিভাজিত ঘটিছে সহজে তাক ধৰিব নোৱাৰি। সংস্কৃত পুথিবিলাকত চিহ্ন আৰু মাত্ৰা আদি নথকাত, একে-জোঠাৰীয়ে গঢ়া আৰু পঢ়া লিখিত হোৱাত, গঢ়াৰ পৰা পঢ়া বা পঢ়াৰ পৰা গঢ়া বাচি উলিয়াবলৈ টান হৈ পৰে। প্ৰাচীন পুথি আদি নকল কৰোঁতে লিখকসকলে প্ৰায় ভুল কৰে। কিন্তু ছন্দঃশাস্ত্ৰৰ জ্ঞান থাকিলে অতি সুকলমে পঢ়া আৰু গঢ়া বাচি উলিয়াব পাৰি, আৰু ছন্দৰ বান্ধনি মতে ক’ত গুৰু, লঘু, যুক্তবৰ্ণ আৰু অযুক্তবৰ্ণ হব তাক জনাত অনায়াসে ভুল-ভ্ৰান্তি চকুত পৰি যায়।

বৈদিক সাহিত্যৰ কাৰণে ছন্দ আলোচনা আৰু বেচি লাগতিয়াল, ঋগ্‌বেদৰ পঢ়া অংশ বাচি উলিওৱাত ই আমাৰ একমাত্ৰ অবলম্বন। বৈদিক ছন্দ আলোচনা কৰোঁতাসকলে মাথোন ছন্দৰ নাম, আৰু তাৰ অক্ষৰ সংখ্যা মাথোন উল্লেখ কৰে, কিন্তু তাত যে বহুত বৈষম্য আছে

তাক ভেঙেবিলাকে নেদেখুৱায়। প্ৰকৃতপক্ষে কবলে গলে বৈদিক পণ্ড আৰু বৈদিক গণ্ডৰ ইমান সাদৃশ্য যে ছন্দঃ শাস্ত্ৰত বিচক্ষণ জ্ঞান নেথাকিলে তাক বাচি উলিওৱা টান।

প্ৰাচীন কবিসকলৰ কাব্যতো নানা ঠাইত ছন্দৰ বিস্তাৰ ঘটিছে,— নিয়মিত আৰু অনিয়মিত ছন্দৰ পাৰ্থক্য কোনেও দেখুৱাই যাব পৰা নাই। সেইবোৰ দেখি নতুন শিক্ষাৰ্থীসকল বৰ স্তম্ভিত হয়।

মিঃ বকৱাই এই দুই অভাব গুচাবৰ কাৰণে বৈদিক ছন্দ আৰু প্ৰাচীন কাব্যৰ ছন্দঃ-প্ৰণালী উজু আৰু পৰিষ্কাৰ ভাৱে এই গ্ৰন্থত আলোচনা কৰিছে। ছন্দঃ শাস্ত্ৰৰ বিষয়ে ভাৰতত প্ৰচলিত কিতাপ কিখন হৈছে শ্ৰুতবোধ, বৃহৎসংহিতা আৰু ছন্দোমঞ্জৰী। মিঃ বকৱাই নিজেৰে গ্ৰন্থত এই-বোৰ গ্ৰন্থৰ সাৰ অংশৰ পৰা টোকা বা তাৰ ভাঙ্গনি দিছে।

আনন্দবাম বকৱাই গ্ৰন্থৰ প্ৰাৰম্ভত ছন্দ, বৃহৎ, অগছন্দ, জ্ঞাপ্তি, মাত্ৰাছন্দ, অক্ষৰছন্দ, ক্ৰম, মধ্য, বিলম্বিত, পাদ, সমবৃত্ত, বিষমবৃত্ত, ভয়-ছন্দ, ভয়বতি, অক্ষৰ, গুৰু, লঘু আদি ছান্দসিক পৰিভাষাৰ ব্যাখ্যা আৰু আলোচনা কৰাৰ পাচত সংস্কৃত ছন্দৰ লক্ষণ আৰু প্ৰকৃতি বৰ্ণনা কৰে। তাৰ পাচত গায়ত্ৰী, জগতী, অক্ষুপ্ত আদি ১২৮টি বৈদিক ছন্দৰ নাম উল্লেখ কৰি তাৰ অক্ষৰৰ মাত্ৰা দেখুৱাই দিয়ে। পাচে সেইবোৰ বৈদিক ছন্দৰ লক্ষণ আৰু উদাহৰণ দিয়ে।

বৈদিক ছন্দৰ আলোচনা সমাপ্ত হোৱাত প্ৰাচীন কাব্যৰলীত প্ৰচলিত সংস্কৃত ছন্দবোৰৰ নাম, অক্ষৰ সংখ্যা আৰু লক্ষণ আলোচনা কৰে। মিঃ বকৱাই উল্লেখ কৰা ছন্দবোৰৰ ভিতৰত তলত দিয়া ছন্দবোৰ সংস্কৃত কাব্য-পাঠক মাত্ৰেৰে বিশেষ পৰিচিত ;—সোমৰাজী, মধুমতী, মৰলেখা, চূড়ামণি, বিদ্যামালা, গজগতি, ভূজঙ্গসঙ্গতা, চম্পকমালা, মধুৰসাবিনী, মনোবমা, দীপকমালা, ইন্দুৰাজা, উপজ্ঞাপ্তি, শালিনী, ব্ৰহ্ম-বিলাসিতা, শিখণ্ডিত, ভূজঙ্গপ্ৰয়াত, ললনা, মণিমালা, কুন্তল-বিচিত্ৰা, বাহিনী, প্ৰিয়ং-

বদা, ললিতা, প্ৰহৰ্ষিণী, কনকপ্ৰভা, মন্তমম্বু, চণ্ডী, গোবী, চন্দ্ৰলেখা, মঞ্জুহাসিনী, বসন্ততিলক, প্ৰমদা, অপবাসিত, কুটীলা, সুপবিত্ৰা, বব-সুন্দৰী, ইন্দুবদন, বাসন্তী, লক্ষ্মী, কুমাৰী, মালিনী, চিত্ৰা, চন্দ্ৰক্ৰান্তা, নলিনী, ববম্বুতী, শৈলশিখা, বাণিনী, মদনললিতা, মণিকল্পলতা, মন্দা-ক্ৰান্তা, শিখৰিণী, হৰিণী, অতিশয়িনী, চিত্ৰলেখা, সুধা, নন্দন, লালসা-লতা, শাৰ্দূলবিক্ৰীড়িত, সুমধুবা, মণিমঞ্জৰী, সুবদনা, গীতিকা, মন্তক্ৰীড়া আৰু ভূষণবিজ্জ্বলিত। মিঃ বকৰাই এইবোৰৰ বহুলকৈ আলোচনা কৰি প্ৰত্যেকবে উদাহৰণ দিয়ে।

ইয়াৰ পাচত অনিয়মিত ছন্দ আৰু যিত্ৰাক্ৰম আদিৰ বিষয়ে মিঃ বকৰাই আলোচনা কৰে। গ্ৰন্থৰ শেহত আশ্বেয় ছন্দঃসাৰ আৰু সটীক বৃহৎসংগ্ৰহৰ ছপা কৰি দিয়ে, একেবাৰে শেহত স্বৰচিত সংক্ষিপ্ত টীকা আদি মিঃ বকৰাই সংযুক্ত কৰি দিয়ে।

সংস্কৃত ভাষাৰ বৃহৎ ব্যাকৰণ। তৃতীয় খণ্ড, বৰ্ণ আৰু তাৰ পৰিবৰ্তন। প্ৰথম ভাগ, নানার্থসংগ্ৰহ।

A COMPREHENSIVE GRAMMAR OF THE SAN-
SKRIT LANGUAGE: VOLUME III, LETTERS AND
THEIR CHANGES. Part I, Nanartha Somgraha. 1884.

বৃহৎ সংস্কৃত ব্যাকৰণৰ তৃতীয় খণ্ডত মিঃ বকৰাই বৰ্ণ আৰু তাৰ পৰিবৰ্তনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ওলায়। তৃতীয় খণ্ডৰ প্ৰথম ভাগত আভিধানিক কোষকাবসকলৰ পৰা নানার্থ অধ্যায় সংগ্ৰহ কৰি একেলগে প্ৰকাশ কৰে।

‘নানার্থসংগ্ৰহ’ গ্ৰন্থখনিৰ মূল ভাগৰ আহিলা-পাতি বিলাতত থকা কালতে মিঃ বকরাই সংগ্ৰহ কৰে। তাৰ ইণ্ডিয়া অফিচ, বুটীচ মিউজিয়াম, অক্সফোৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বডেলিয়ান লাইব্ৰেৰীত থকা প্ৰাচীন সংস্কৃত গ্ৰন্থকাৰসকলৰ সকলো গ্ৰন্থ তেওঁ অধ্যয়ন কৰে, আৰু তাৰে কিছুমান নকল কৰি ভাৰতবৰ্ষলৈ লৈ আহে। এই কামত সহায় কৰিবৰ কাৰণে তেওঁ এজন ইংলণ্ডীয় কেৰাণীও নিযুক্ত কৰে।

সংস্কৃত ভাষা অভিধান আৰু কোষ আদিৰে ভৰপূৰ। কিন্তু জনচেৰেক কোষকাৰে নিজৰ গ্ৰন্থত নতুন শব্দৰ অৰ্থ দিব নোৱাৰি আগৰ পূৰ্বৱৰ্তী কোষকাৰসকলৰ ব্যাখ্যাকে হুবহু তুলি দিছে। তাৰ উপৰি প্ৰাচীন নকলনবীচসকলৰ অজ্ঞতাত ঠায়ে-ঠায়ে বৰ্ণাসুদ্ধি হোৱাত বিষয় অৰ্থ-বিভ্ৰাত ঘটিছে।

প্ৰত্যেক সংস্কৃত কোষকাৰে নিজৰ অভিধানৰ একাংশত নানার্থ প্ৰকৰণ দিছে, অৰ্থাৎ, একেটি শব্দ যি নানান অৰ্থত ব্যৱহৃত হয় সেই সকলোবোৰৰে উল্লেখ আৰু উদাহৰণ দিছে; যথা, অমৰকোষ মতে ‘মাতঙ্গ’ শব্দৰ অৰ্থ হৈছে হাতী আৰু চণ্ডাল, ‘নীলকণ্ঠ’ শব্দৰ নানার্থ হৈছে মহাদেৱ, ম’ৰা আৰু ডাক চৰাই। কিন্তু কোনোখন নানার্থও একেৰাৰে সম্পূৰ্ণ নহয়। যি কিখন নানার্থ পণ্ডিত সমাজত প্ৰচলিত আছে তাৰ কোনোখনত হয়তো কিছুমান শব্দ আছে সেই শব্দ আন কেখনমানত নাই; কোনোত হয়তো এটা শব্দ দুটা কি তিনিটা অৰ্থ আছে, আনবোৰত হয়তো অন্য স্বৰূপে আছে; সেইদেখি নানার্থ শিকিবলৈ গলে সংস্কৃত শিক্ষাৰ্থীসকলে অনাহকত পৰিশ্ৰম কৰি সকলো অভিধানতে থকা নানার্থ কোষ মুখস্ত কৰিব লাগে; বিশেষতঃ, সকলো কোষৰ শব্দৰ শ্ৰেণীবিভাগ একে প্ৰণালীত নহয়। কোনো কোষকাৰে শব্দবোৰ বৰ্ণানুসৰে ভাগ কৰিছে, কোনোৱে শেষ আধৰ লৈ কৰিছে।

মিঃ বকরাই নিজৰ নানার্থসংগ্ৰহ গ্ৰন্থত উক্ত দোষ আৰু অত্যাৱৰণ

প্ৰচাৰলৈ যত্ন কৰিছে। তেওঁ সকলো নানার্থ শব্দ বৰ্ণানুক্রমে পাতি
 লৈছে। যি কোষতে কোনো এটি শব্দৰ সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট আৰু মনে-ধৰা
 নানার্থ আছে মিঃ বৰুৱাই পোনতে সেই কোষৰ পৰা টোকা তুলি দিছে।
 তাৰ পাচত অন্ত কোনো কোষত যদি কিবা লাগতিয়াল পাৰ্থক্য আছে বা
 আৰু অৰ্থ আছে মিঃ বৰুৱাই সেই কোষবিলাকৰ নাম উল্লেখ কৰি তাকে
 তুলি দিছে। যথা 'অপবাদ' শব্দটিৰ সৰ্ব্বোৎকৃষ্ট নানার্থ আছে বিশ্বপ্ৰকাশ
 আৰু মেদিনিকাবৰ কোষত, কিন্তু অমবসিংহ আৰু হেমচন্দ্ৰৰ কোষত অলপ
 পাৰ্থক্য আছে। বিশ্বপ্ৰকাশ আৰু মেদিনিকোষত লিখা আছে 'অপবাদ'
 অৰ্থ নিন্দা, আজ্ঞা আৰু বিশ্ৰুত; অমবকোষৰ মতে নিন্দা আৰু আজ্ঞা,
 হেমচন্দ্ৰৰ মতে নিৰ্দেশ, নিন্দা আৰু বিশ্ৰুত। গতিকে মিঃ বৰুৱাই
 অপবাদৰ নানার্থ লিখোঁতে এই চাৰিওখন কোষৰে পৰা বাক্য তুলি
 দিছে। এই দৰে শব্দ আৰু নানার্থ কোঁষ বিজ্ঞাই তাৰ অৰ্থ আৰু
 পাৰ্থক্য লিখিবলৈ যাওঁতে মিঃ বৰুৱাৰ কিমান পৰিশ্ৰম হৈছিল তাক
 সহজে অনুমান কৰিব পাৰি।

যি কিখন নানার্থ কোষৰ সহায় লৈ মিঃ বৰুৱাই এই নানার্থ-সংগ্ৰহ
 সংকলন কৰে তাৰ প্ৰধান হৈছে,—অমবসিংহৰ নামলিঙ্গানুশাসনৰ নানার্থ
 বৰ্ণ, মহেশ্বৰৰ বিশ্বপ্ৰকাশ, হেমচন্দ্ৰৰ অনেকাৰ্থসংগ্ৰহ, হলানুধৰ অভিধান
 বঙ্গমালাৰ অনেকাৰ্থকাণ্ড, পুৰুষোত্তমদেবৰ ত্ৰিকাণ্ড শেষৰ নানার্থ বৰ্ণ,
 হাবাৰলীৰ নানার্থ, মেদিনিকাবৰ নানার্থ শব্দকোষ, মহাক্ষণকৰ অনেকাৰ্থা-
 ভিধান মঞ্জৰী, মাতৃক নিৰ্ঘণ্ট, শাস্ত্ৰত একাক্ষৰ আৰু অব্যয়কোষ। মিঃ
 বৰুৱাই এই বাবত ^{স্বামী পাণ্ডা} নানার্থকোষৰ এখনি-এখনিকৈ সমালোচনা পাতনিত
 দিয়ৈ। মিঃ বৰুৱাৰ মতে বিশ্ব, হেম আৰু মেদিনী অতি বহুমূলীয়া আৰু
 সম্পূৰ্ণ।

শব্দসমূহৰ নানার্থ অধ্যয়ন কৰা বৰ উপকাৰক। তাৰ পৰা কোনো
 জাতিৰ জ্ঞানৰ পৰিবৰ্তনৰ নানান অৱস্থা জানিব পাৰি। এটা শব্দৰ

কেনেকৈ নানান অৰ্থ হল, কিয়নু হল আৰু কেতিয়া হ'ল ইয়াৰ আলোচনা বাস্তবিকৈ বৰ উপাদেয়। যথা, আমাৰ অসমীয়া 'সহজ' শব্দটিৰ দুটা অৰ্থ,—অভ্যাস আৰু উজু। এই দুই শব্দৰ ভাবাৰ্থলৈ যদি আমি চাওঁ তেন্তে তাৰ পৰা আমি এই দৰে ঠিবাং কৰিব পাৰোঁ যে অভ্যাসৰ ফলতে কোনো কাম উজু হয়, অৰ্থাৎ সহজে সহজ কৰে। সেইদৰে সংস্কৃত 'অববোধ' শব্দটো।

পুথি নকল কৰোঁতাসকলে এই শব্দাৰ্থ জিৰ্ণোতে বৰ ভুল কৰে। সেই ভুল অনুসৰণ কৰোঁতে প্ৰাচীন কোষকাৰসকল বৰ জটিল সমস্যা ত পৰা দেখা যায়। শ্বেদিনিকোষত 'পাবন' আৰু 'পাচন' এই দুইটি শব্দৰ নানান অৰ্থ দিয়া আছে, কিন্তু বিশ্ব আৰু হেমচন্দ্ৰত মাথোন 'পাবন'হে আছে। ইয়াৰ নিমিত্তে পাচলৈ মহাবিজ্ঞাত হৈছে গৈ। পাচন এটি নিদানিক শব্দ, ইয়াৰ অৰ্থ দশমূল্যাদি। কোষকাৰসকলে পাচনৰ অৰ্থ কৰিছে পাচয়িত্ব অৰ্থাৎ পাচক, অগ্নি, হবিতকী আৰু প্ৰায়শ্চিত্ত। ইয়াত অগ্নি আৰু প্ৰায়শ্চিত্ত এই দুই অৰ্থ 'পাচন' শব্দৰ কাচিতে হব নোৱাৰে, সেই অৰ্থ 'পাবন' শব্দৰ হব পাৰে। 'পাচন' শব্দৰ যে এনে অৰ্থবিভ্রাত ঘটিছে ই নিশ্চয় নকল কৰোঁতাসকলৰ ভুলৰ কাৰণে। মিঃ বকৰাই কয়— "প্ৰধান শিক্কাৰকেন্দ্ৰবোৰত একেবাৰে সংস্কৃত নজনা মানুহে পুথি নকল কৰে। বাবাণসীত একেবাৰে জ্ঞান মানুহে নকল কৰা কাম হাতত লয়, —আৰু মঙ্গলীয়া তৰণৰ পণ্ডিত এজনক কোনো পুথি নকল কৰিবলৈ অনুবোধ কৰিলে তেওঁ অপমানিত যেন বিবেচনা কৰে। তন্মূৰ্ত্তি যদি কোনো পণ্ডিতে কেতিয়াবা নকল কৰেও, তাতো সাধাৰণ নকল-নবীচৰ দৰে বাবে-পাচি ভুল থাকে।"

নানান সংগ্ৰহ সংকলনত মিঃ বকৰাই নিজৰ পণ্ডিত সত্তাৰ পৰাও সহায় পাইছিল। তথাপি নিজৰ যে অশেষ সময় আৰু পৰিশ্ৰম খৰছ গৈছিল তাৰ বিষয়ে তেওঁ নিজে স্বীকাৰ কৰিছে যে তাৰ দ্বাৰা যদি তেওঁ

জ্ঞানৰ ৰাজ্য বিস্তাৰ কৰিব পাৰে, আৰু দেশবাসীৰ সম্মুখত এখনি নতুন কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ দাঙ্গি ধৰিব পাৰে তেনেহলেই তেওঁৰ এই ভীষণ পৰিশ্ৰম সাৰ্থক হ'ব। এই গ্ৰন্থ সংকলন কৰোঁতে মিঃ বৰুৱাই বিলাতৰ মিঃ বেণ্ডেল, মিঃ নিকোলাছন আৰু ডাক্তৰ বেইনল্ড বোষ্টৰ বিশেষ সহায় পাইছিল। ইয়াৰ স্মৃতিৰ্থ পাতনি তেওঁ ১৮৮৩ চনৰ জুন মাহৰ ৬ তাৰিখে লণ্ডন মহানগৰীত সমাপ্ত কৰে।

আনন্দবাম বৰুৱাই তৃতীয় খণ্ডৰ পাতনিত ভাষাবিজ্ঞানৰ বিষয়ে যি কিস্তাৰ কথা লিখিছে সি বৰ লাগতিয়াল আৰু সাকৰা, তাৰ মৰ্ম তলত দিয়া হ'ল। মিঃ বৰুৱাই কয়,—“তৃতীয় খণ্ডত মই অক্ষৰ আৰু তাৰ পৰিবৰ্ত্তনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব খুজিছোঁ। বিজ্ঞান অনুশীলন কৰোঁতা জনৰ কাৰণে ইয়াতকৈ আৰু উন্নত বিষয় নাই, ভাষাবিজ্ঞান আলোচনা কৰোঁতা জনৰ কাৰণেও ইয়াতকৈ আৰু উপাদেয় বিষয় নাই। মানব জাতিয়ে বৰ্ত্তমান কালত জড় আৰু শক্তিৰ ওপৰত যি বিপুল প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে সি দিনো ক্ৰমান্বয়ে বাঢ়ি আহিছে। ইয়াৰ মূল কাৰণ হৈছে আমি চিন্তা আৰু ভাববাহ্যৰ সবাতকৈ অলৌকিক হুৱাব মেলিব পাবিছোঁ, তাৰ দ্বাৰা আমি আমাৰ পূৰ্বপুৰুষসকলৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলাফল কামত লগাব পাবিছোঁ, আৰু আমাৰ জ্ঞানসমষ্টিক সম্পূৰ্ণ আৰু শুদ্ধ ভাবে পৰীক্ষা কৰি সঞ্চিত কৰিব পাবিছোঁ। আমি এই অমূল্য সুবিধা পোৱাৰ গতিকেই অগ্ৰাণ্ণ প্ৰাণীৰ পৰা স্মৃতিৰ উচ্চ আসন লাভ কৰিছোঁ, আৰু এই বহুমূলীয়া সুযোগৰ কাৰণেই আমাৰ সমাজবিধান বৰ্দ্ধিত হৈছে, আৰু সেই সমাজবিধানে আধ্যাত্মিকতা লাভ কৰিছে, আৰু ঈশ্বৰৰ চৰণ স্পৰ্শ কৰিছে। অতি সভ্যদেশত এই ভাষাই আমাৰ নিয়তি নিকপণ কৰে আৰু কৰ্মপ্ৰবাহৰ সোঁত নিৰ্দ্ধাৰিত কৰে। ভাষা বস্তুটোনো কি, কেনেকৈ ই জন্মিছে বা বাঢ়িছে ইত্যাদি বিষয়ে স্বাভাৱিকতে মানুহৰ অতিশয় কৌতুহল জন্মে, আৰু অতিচাৰ জড়বাদী সকলবোৰ সহানুভূতি আকৰ্ষণ কৰে।

“পাশ্চাত্য পণ্ডিতসকল বিশেষ ধন্ত্ববাদৰ পাত্ৰ, তেওঁলোকৰ পৰিশ্ৰমৰ ফলত এই জ্ঞানগৰ্ভ বিষয়বোৰৰ মীমাংসা লাভত বিশেষ উন্নতি ঘটিছে। সুদূৰস্থিত জাতিবৃন্দৰ মাজতো সিবিলাকৰ ভিতৰত কপ, ধ্বনি বা ভাষা আৰু নিয়ম-আচাৰৰ পাৰ্থক্য থকা সত্ত্বেও আমি সাদৃশ্য লক্ষ্য কৰিছোঁ, আৰু মানব জাতিৰ সভ্যতাৰ বিভিন্ন যুগত বিভিন্ন অৱস্থাবো আমি সম্বোধন পাইছোঁ। কিন্তু আমি এতিয়াও ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰকাণ্ড যাত্ৰাঘৰৰ দুৱাৰদলিকে চেৰাব পৰা নাই, এনে কি ইয়াৰ আকাৰ-প্ৰকৃতি কেনে আৰু ইয়াত কি কি ভিন্ন শ্ৰেণীৰ বাহানি আছে তাৰ এটি মোটামুটি আভাসকে আমি পাব পৰা নাই। আমি দেখিছোঁ সংস্কৃতৰ ‘লগ’, হিন্দুস্থানী ‘লগনা’ আৰু লেটিন ‘লিগ’ এই তিনি শব্দ একে। কিন্তু এই ‘লগ’নো কি ? কি কি পৰিবৰ্ত্তনৰ মাজেদি পাব হৈ ইয়াৰ অৰ্থ আৰু আকাৰৰ এনে ঐক্য হৈছেহি ? এনেদৰৰ প্ৰশ্নই এতিয়াও অকণো মীমাংসা লাভ কৰা নাই, আৰু সেই মীমাংসা লাভৰ অন্তৰায় স্বৰূপে যি সত্য ইয়াৰ তলিত নিহিত আছে আমি তাৰ পৰাও আঁতৰত আছোঁ।

“বহুতে সুধিব পাৰে, এইবোৰ মীমাংসা আৰু আলোচনাৰ পৰা লাভ কি ? আমি কিবা সঠিক সিদ্ধান্তত উপনীত হব পাৰোঁনে নোৱাৰোঁ, আৰু পাবিলেও সেইবোৰৰ আৰিহাৰৰ দ্বাৰা আমি উপকৃত হমনে ? প্ৰথম আপত্তিৰ উত্তৰত মই ইয়াকে কওঁ যে কোনো এটি কথাৰ বিষয়ে নেভাবি-নিচিন্তি মত দিয়া উচিত নহয়। যদি এই ক্ষেত্ৰত কাম কৰোঁতা সকলে এই বিষয়ে এই পৰিস্থিতে অকৃতকাৰ্য্য হৈছে ইয়াৰ আংশিক কাৰণ হৈছে তেওঁলোকৰ হাতত সম্পূৰ্ণ সম্বল নাই ; দ্বিতীয়তঃ, তেওঁলোকে নিজৰ কল্পনাৰ দ্বাৰা সুদীৰ্ঘ ব্যৱধানবিলাক পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। তেওঁলোকৰ ভুলভ্ৰান্তি দেখি আমি সন্তৰ্ক হোৱা উচিত, আৰু বৰ্জন্য এৰি প্ৰমাণমূলক কথাৰ পৰা আমি সত্য গ্ৰহণ কৰা উচিত। সত্য

আবিষ্কাৰ কৰা ইমান উজু নহয়, কিন্তু একান্তচিহ্নীয়া অনুসন্ধানকাৰী-সকলেও সৌভাগ্যবশ্ত আবিষ্কাৰকৰ দৰে সহানুভূতি পোৱা উচিত, কাৰণ এই আবিষ্কাৰকসকলে পূৰ্বে অকৃতকাৰ্য্য হোৱা অনুসন্ধানকাৰী-সকলৰ পৰা বিশেষ সহায় পাইছে। প্ৰাগিজীৱনৰ আদি মূলকথা-খিনিৰ পৰা যদি কোনো এটি ভাষাৰ মূল উৎপত্তি আমি সুন্দৰৰূপে প্ৰমাণ কৰিব পাৰোঁ, তাৰ দ্বাৰা প্ৰত্যেক ভাষাৰ উৎপত্তিৰ প্ৰণালী প্ৰমাণ কৰা হব ;—তাৰ লগে-লগে অতি পৰিষ্কাৰ ভাৱে ভিন্ন ভিন্ন ভাষাৰ সম্বন্ধ আৰু পৰস্পৰ অধীনতা আমি উপলব্ধি কৰিব পাৰোঁ, আৰু মানৱজীৱনৰ উৎপত্তি, গতি, উদ্দেশ্য আৰু সমাপ্তিৰ বিষয়ে আমাৰ দৃঢ়তৰ ধাৰণা হয়। পৃথিবীত কিছুমান দাৰ্শনিক আছে তেওঁলোকে ঐহিক সুখৰ বাহিৰে আন একোতে সুখৰ লেশমাত্ৰও নেপায়, আৰু পাবাহেঁতেন তেওঁলোকে প্ৰাচীন সাহিত্য আলোচনা আদি সমূলে ধ্বংস কৰিলে হয়। তেওঁলোকে পাহৰিছে যে মানুহৰ মনেই সকলো সুখৰ অপূৰ্ণ ভঁৰাল, যে ঐহিক সুখতকৈও আৰু বেচি পবিত্ৰ আৰু উচ্চ ভৱণৰ সুখ এই সংসাবত আছে, আৰু যেতিয়ালৈকে মানুহ আৰু মানুহৰ মন এতিয়া যেনে ভবিষ্যতেও তেনে সম্বন্ধত সংলগ্ন হৈ থাকে, তেতিয়ালৈকে মানব জাতিৰ মন মানুহৰ সকলো বৰম সুখৰ অক্ষয় ভঁড়াল হৈ থাকিব।^৩

পূৰ্বেই কোৱা হৈছে যি: বকৰাই এই মানসিক সুখকে জীৱনৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ জ্ঞান কৰিছিল। ভাষাবিজ্ঞানৰ ষাছঘৰৰ দুৱাৰ-দ্বন্দিত খিয় হৈ তেওঁ সেই প্ৰকাণ্ড তলাতল ঘৰৰ যি অপূৰ্ণ বয়-বস্তু দেখিলে তাৰ চিনাকী অগতত বিলোৱাত তেওঁ গোটেই জীৱন ধাপন কৰে।

বামণ, বাগভট আৰু সবস্বতী-কণ্ঠাভবণ ।

VAMANA SUTRA-VRITTI, VAGBHATALAN-
KARA, AND SARASWATI-KANTHABHARANA.
With a few original notes and extracts from old commen-
taries, and prefatory summary of Prakrita changes. 1883.

সংস্কৃতত বিকিখন অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ গ্ৰন্থ আছে যিঃ বৰুৱাই তাক একেলগ কৰি কিতাপৰ আকাৰে প্ৰকাশ কৰে। বামণৰ সূত্ৰবৃত্তি, বাগভটৰ অলঙ্কাৰ আৰু সবস্বতীকণ্ঠাভবণ এই তিনিখনি অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ গ্ৰন্থ একেলগ কৰি ছপোৱাত, আৰু তাৰ লগত প্ৰাচীন টীকাকাবসকলৰ টীকাৰ সাৰাংশ আৰু প্ৰাকৃত পৰিৱৰ্ত্তনবিলাকৰ বিৱৰণ দিয়াত এই কিতাপখনি অতি প্ৰকাণ্ড হয়, সেই দেখি ইয়াৰ বেচ পোন্ধৰ টকা নিৰ্দ্ধাৰিত হয়। কিন্তু ছখীয়া পণ্ডিতসকলে ইমান দাম দি কিনিব নোৱাৰাত পাচলৈ তাৰ বেচ কমাই সাত টকা আঠ অনাত খোৱা হয়।

আনন্দবামৰ প্ৰণালী আছিল,—বেতিয়া কোনো বিষয়ে গ্ৰন্থ লিখিব লগাত পৰে তেওঁ সেই বিষয়ৰ সকলো গ্ৰন্থ বিজাই তাৰ সাৰ অংশ শিক্ষাৰ্থীৰ কাৰণে সংকলন কৰে। সংস্কৃত ভাষাৰ অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ গ্ৰন্থ উভৈনদী। তাৰ ভিতৰত বামণ, বাগভট আৰু ভোমৰাজ বিৰচিত সবস্বতীকণ্ঠাভবণ প্ৰধান। যিঃ বৰুৱাই এই তিনিখন গ্ৰন্থকে শিক্ষাৰ্থী সকলৰ মাজত প্ৰচাৰ কৰে।

সবস্বতী-কৰ্ণাভবণ ।

SARASWATI-KANTHABHARANA, BY KING BHOJA DEVA. With a few notes and extracts from old commentaries. 1884. Re-issued from the edition of 1883.

১৮৮৩ চনত বামণ আৰু বাগভট্টৰ অলঙ্কাৰ গ্ৰন্থৰ লগত সবস্বতী-কৰ্ণাভবণো প্ৰকাশিত হয়। কিন্তু সেই গ্ৰন্থৰ দাম অধিক হোৱাত সাধাৰণ পণ্ডিতসকলে তাক কিনিব নোৱাৰিছিল। সেই দেখি মিঃ বৰুৱাই ১৮৮৪ চনত সবস্বতীকৰ্ণাভবণৰ এটি নতুন সংস্কৰণ উলিয়ায়। এই সংস্কৰণৰ পাতনিত তেওঁ কৈছে যে সবস্বতীকৰ্ণাভবণৰ আগৰ সংস্কৰণৰ দাম বেচি হোৱাত ভাটপাড়া আৰু মুলাঙ্গৰৰ পণ্ডিতসকলে সেই কিতাপ কিনিব পৰা নাই, সেই বিষয়ে মিঃ বৰুৱাৰ ওচৰলৈ অনেকে ওজ্বৰ-আপত্তি কৰি চিঠি লিখিছিল। সেইদেখি অলপ মাথোন টীকা আৰু ব্যাখ্যা সম্বলিত কৰি পাঁচ টকা দামত মিঃ বৰুৱাই সবস্বতীকৰ্ণাভবণৰ এই নতুন-সংস্কৰণ প্ৰকাশ কৰে। তেওঁ আৰু কম যে হাতত সম্পূৰ্ণ আহিলা-সম্বল থাকিলেও কেবছৰমানলৈ নানান টীকা সম্বলিত এটি বিস্তৃত সংস্কৰণ তেওঁ প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰিব, কাৰণ তেওঁ তেতিয়া অত্যাৱ কামত অতিকৈ ব্যস্ত আছিল।

শাস্ত্ৰকলাপৃষ্ঠপোষক কবি মহাৰাজ ভোজদেৱ বিবচিত্ত সবস্বতীকৰ্ণাভবণ অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ এখনি বহুমূলীয়া গ্ৰন্থ। দশকপ, কাব্যপ্ৰকাশ, সাহিত্য-দৰ্শণ আদি সকলো আলঙ্কাৰিক গ্ৰন্থৰ মাজত সবস্বতীকৰ্ণাভবণ প্ৰধান।

আনন্দবাম বৰুৱাই ভবভূতিৰ বিষয়ে বচিত্ত গ্ৰন্থত কৈছে যে সবস্বতী-কৰ্ণাভবণখনি ভোজবৰুৱাৰ প্ৰণীত বুলি প্ৰবাদ আছে। বৰুৱাই স্বয়ং এই

এহু লিখিছিল নে নাই সেইটো এতিয়াও মীমাংসা-সাপেক্ষ । কিন্তু এইটো সঁচা যে এই কিতাপখনি তেওঁৰ বাম্পত্ব কালতে লিখা হৈছিল । ভোজ-বাম্প ঋষ্টিয় একাদশ শতিকাৰ মানুহ । তেওঁ জ্ঞান আৰু পাণ্ডিত্যৰ পৃষ্ঠ-পোষক আছিল, আৰু তেওঁৰ এটি বিৰাট গ্ৰন্থশালাও আছিল ।

মিঃ বৰুৱাই কয় ভোজ নামে সম্ভবতঃ কোনো ৰজা নাছিল । ভোজ এটি বাম্পৰিয়ালৰ নাম ; ভোজ নামধাৰী ভালেমান নৃপতিৰ কথা প্ৰাচীন সংস্কৃত সাহিত্যত পোৱা যায় । সবস্বতীকৰ্ণাভবণ বচনিতাও ভোজবংশৰ কোনো এগৰাকী নৃপতি আছিল ।

সবস্বতীকৰ্ণাভবণত অলঙ্কাৰ শাস্ত্ৰৰ সকলো বিভাগৰ ভাল আলোচনা, উদাহৰণ আৰু মীমাংসা আছে । অলঙ্কাৰ নহলে কোনো বাক্য বা কাব্যই সুশ্ৰাব্য নহয় । সংস্কৃত সাহিত্য যেনে অলঙ্কাৰপূৰ্ণ পৃথিৱীৰ আন কোনো সাহিত্য তেনে নহয় । সেই দেখি লৰ্ড মেকলে চাহাবে এই এবাৰি আলঙ্কাৰিক বচন মাতি গৈছে,—“গোটেই সংস্কৃত সাহিত্যক সংক্ষিপ্ত কৰি এটি মাত্ৰোন আলম্বীতে ভবাব পাৰি ।”

সবস্বতীকৰ্ণাভবণৰ পাঁচটি পৰিচ্ছেদ বা অধ্যায়,—প্ৰথম গুণবিবেচন, দ্বিতীয় শব্দালঙ্কাৰ নিৰ্ণয়, তৃতীয় অলঙ্কাৰ নিৰ্ণয়, চতুৰ্থ উত্তমালঙ্কাৰ বিবেচন, পঞ্চম ৰসবিবেচন । সবস্বতীকৰ্ণাভবণত ভোজবংশৰ পূৰ্ববৰ্তী প্ৰধান কাব্যকাৰসকলৰ গ্ৰন্থাৱলীৰ পৰা আলঙ্কাৰিক বাক্যবোৰ উদাহৰণ স্বৰূপে উদ্ধৃত কৰা হৈছে ।

ধাতুৰুত্তিসাব ।

DHATU-VRITTISARA, OR THE MATERICAL PORTION OF KATANTRA GANAVRITTI. With extracts from Ramanatha's Manorama. From the Dhatukosa of Anundoram Borooh. 1887.

এই গ্ৰন্থখনিত দুৰ্গাসিংহ বিৰচিত কাতন্ত্র গণবৃত্তি আছে । সংস্কৃত ধাতুবোৰক ভাদি, অদাদি, হ্লাদি, দিবাди, স্বাদি, ভূদাদি, তনাদি, ক্ৰাদি, চূদাদি, বৃদ্ধাদি এই মহ ভাগত ভগাই প্ৰত্যেক ধাতুৰে নাম, অৰ্থ আৰু এটি দুটি বিভক্ত্যন্ত ৰূপ দুৰ্গাসিংহৰ কাতন্ত্র গণবৃত্তিত অতি সূন্দৰকৈ দিয়া আছে ; আন গণকোষ বা ধাতুকোষত ধাতুবোৰ এনে পৰিপাটী আৰু শৃঙ্খলাবদ্ধকৈ সজোৱা নাই ।

বমানাথৰ মনোৰমা নামক কাতন্ত্র গণবৃত্তিৰ টীকা অতি প্ৰাঞ্জল আৰু সাগতিয়াল । মিঃ বৰুৱাই প্ৰত্যেক গণৰ পাচতে বমানাথ ৰচিত টীকা সংযুক্ত কৰি দিয়ে ।

কাতন্ত্র গণবৃত্তি আদি ধাতুবিষয়ক গ্ৰন্থত বাহকৈ ভেজনী দি বৰুৱা-দেৱে ধাতুকোষ নামে এখনি ডাকৰ কিতাপ লেখে । ধাতুৰুত্তিসাব এই ধাতুকোষ গ্ৰন্থৰে একাংশ মাথোঁন ।

এই কিতাপখনি মিঃ বৰুৱাই বাহকৈ টোলৰ অধ্যাপক আৰু ছাত্ৰ-সকলৰ কাৰণেহে প্ৰকাশ কৰিছিল, ইয়াত কোনো এটি ইংৰাজী শব্দ বা টীকাৰ সমাবেশ নাই, আৰু কিতাপৰ জিহতে এইটো কথা কোৱা হৈছে যে সৰ্বসাধাৰণৰ কাৰণে সেই কিতাপৰ নাম দুটকা, কিন্তু দুখীয়া পণ্ডিতৰ কাৰণে তাৰ মাথোন আধা নাম । সংস্কৃত শিক্ষাৰ্থী নিহলা পণ্ডিতসকলৰ কাৰণে মিঃ বৰুৱাই কিদৰে ভাবিছিল ইয়াৰ পৰা সেই কথা ভালকৈ বুজিব পাৰি ।

অমবসিংহৰ নামলিঙ্গানুশাসন । সটীক ।

AMARSINGHA'S NAMALINGANUSASANA. With the commentaries of Xirasvami and Raya Mukuta Vrihaspati, and extracts from several other commentaries.. 1887-1888.

লবাকালত আনন্দবাম বৰুৱাই পিতৃ গৰ্গবাম আৰু স্বৰূপা সংস্কৃত পণ্ডিত কালীকান্ত অধ্যাপকৰ যত্নত গোটেই অমবকোষখন আদ্যন্ত মুখস্থ কৰিছিল । কালত সেই অমবকোষে মিঃ বৰুৱাৰ পিচৰ ছোৱা জীৱনত সাহিত্য চৰ্চাত ঘাই সহায় হ'ল ।

মিঃ বৰুৱাই নানান সংস্কৃত শব্দশাস্ত্ৰ মন্থন কৰি এইটো কথা ভালকৈ হৃদয়ঙ্গম কৰিব পাৰিলে যে সংস্কৃত শব্দশাস্ত্ৰ শিক্ষা কৰিবৰ কাৰণে নববয়সতৰ উজ্জল মণি অমবসিংহৰ অমবকোষ বা নামলিঙ্গানুশাসনৰ দৰে গ্ৰন্থ নাই । অমবসিংহৰ অভিধানত নোহোৱা শব্দ নাই, আৰু কোনো এটি শব্দৰ এনে এটি অৰ্থ নাই যাৰ উল্লেখ পণ্ডিত-বাক্ত অমবসিংহই কৰা নাই । যদিহে কাচিৎ কোনো ঠাইত কিবা হীন-ডেটি আছে তেন্তে অমবকোষৰ বিচক্ষণ টীকাকাবসকলৰ যত্নত সেই বড়া-টুটাও পূৰণ হৈছে ।

মিঃ আনন্দবাম বৰুৱাই প্ৰকাশ কৰা নামলিঙ্গানুশাসন অমবসিংহৰ অমবকোষৰ এটি সংস্কৰণ মাথোন । অমবকোষৰ টীকাকাবৰ অভাৱ নাই, সকলোবোৰ টীকা গোটালে সংস্কৃত আভিধানিক সাহিত্য সম্পূৰ্ণ হব । ক্ষীৰস্বামী, বায়য়ুকুত বৃহস্পতি, বঘুনাথ, পৰমানন্দ, ভানুজী, নীলকণ্ঠ, চতুৰ্ভূজ, লোকনাথ, সৰ্বানন্দ প্ৰমুখ্যে কেবাজন টীকাকাৰেও অমবকোষৰ বাক্যৱলী উদ্ভাসিত কৰি থৈ গৈছে । কিন্তু সেই সকলো টীকাকাবৰ মতামত পুথিত ছপোৱা অসম্ভৱ যেন দেখি মিঃ বৰুৱাই মাত্ৰ ক্ষীৰস্বামী